

УДК 347.91/.95

Юлія Прут,

помічник судді

Івано-Франківського окружного адміністративного суду

ІНСТИТУТ ПРАВОВОЇ ДОПОМОГИ В ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ: ЦИВІЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ

Розглядаються інститут надання правової допомоги та особливості його дії в цивільному судочинстві України. Наводиться характеристика суб'єктів надання правової допомоги, розкривається їх цивільно-процесуальний статус, місце серед інших учасників цивільного процесу. Визначається їх роль у забезпеченні виконання завдань цивільного судочинства, його ефективності й доступності.

Ключові слова: цивільний процес, правосуддя, цивільні справи, правова допомога, адвокат, представник, цивільно-процесуальний статус.

Постановка проблеми. Стаття 59 Конституції України гарантує, що кожен має право на правову допомогу, яка у випадках, передбачених законом, надається безоплатно. Водночас кожен є вільним у виборі захисника своїх прав. Для надання правової допомоги під час вирішення справ у судах та інших державних органах в Україні діє адвокатура [1].

Зазначена конституційна гарантія охоплює всіх осіб: громадян України, іноземців, осіб без громадянства, які перебувають на території України. Вона є доповненням до інших конституційних принципів і гарантій, зокрема принципів рівності й недискримінації, передбачених статтями 21 і 24 Конституції України. У зв'язку із цим Конституційний Суд України у своєму Рішенні в справі про право вільного вибору захисника від 16 листопада 2000 р. (більш відома як «справа Г.І. Солдатова» – Ю. П.) наголосив: «Закріпивши право будь-якої фізичної особи на правову допомогу, конституційний припис «кожен є вільним у виборі захисника своїх прав» (частина 1 статті 59 Конституції України) за своїм змістом є загальним і стосується не лише підозрюваного, обвинуваченого чи підсудного, а й інших фізичних осіб, яким гарантується право вільного вибору захисника з метою захисту своїх прав та законних інтересів, що виникають із цивільних, трудових, сімейних, адміністративних та інших правовідносин, а не тільки з кримінальних. Право на захист, зокрема, може

бути реалізоване фізичною особою в цивільному, арбітражному, адміністративному й кримінальному судочинстві» [2].

Метою статті є розгляд цивільно-процесуальних особливостей реалізації інституту правової допомоги в цивільному судочинстві.

Виклад основного матеріалу. На основі статті 59 Конституції України та наведеного її роз'яснення, наданого Конституційним Судом України, у статті 12 Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК України) встановлено, що особа, яка бере участь у справі, має право на правову допомогу, що надається адвокатами чи іншими фахівцями в галузі права в порядку, встановленому законом [3], зокрема Законом України «Про соціальні послуги» та Законом України «Про безоплатну правову допомогу». У них наведено визначення понять «правові послуги», «правова допомога» й «безоплатна правова допомога», визначено суб'єктів надання правової допомоги, її види, порядок надання тощо. Зокрема, Закон України «Про соціальні послуги» визначає основні організаційні та правові засади надання соціальних послуг особам, які перебувають у складних життєвих обставинах і потребують сторонньої допомоги. Видом соціальних послуг, згідно з абзацом 7 частини 4 статті 5 Закону України «Про соціальні послуги», є такі юридичні послуги:

1) надання консультацій із питань чинного законодавства;

2) здійснення захисту прав та інтересів осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах;

3) сприяння застосуванню державного примусу й реалізації юридичної відповідальності осіб, які вдаються до протиправних дій щодо цієї особи (оформлення правових документів, захист прав та інтересів особи, інша правова допомога тощо) [4].

Проте наведений перелік юридичних послуг є дуже узагальненим, тому його було конкретизовано в 2011 р. з ухваленням Закону України «Про безоплатну правову допомогу». Зокрема, правові послуги включають такі дії:

1) надання правової інформації, консультацій і роз'яснень із правових питань;

2) складення заяв, скарг, процесуальних та інших документів правового характеру;

3) здійснення представництва інтересів особи в судах, інших державних органах, органах місцевого самоврядування, перед іншими особами;

4) забезпечення захисту особи від обвинувачення;

5) надання особі допомоги в забезпеченні її доступу до вторинної правової допомоги й медіації [5].

Саме наведений перелік правових послуг є формою правової допомоги, яку законодавець розуміє як надання правових послуг, спрямованих на забезпечення реалізації прав і свобод людини й громадянина, захист цих прав і свобод, їх відновлення в разі порушення. Правова допомога, згідно із частиною 2 статті 12 ЦПК України, може надаватись як платно, так і безкоштовно.

Безоплатна правова допомога – це правова допомога, що гарантується державою й повністю або частково надається за рахунок коштів Державного бюджету України, місцевих бюджетів та інших джерел [5]. Згідно із Законом України «Про безоплатну правову допомогу» вона може бути двох видів: первинною чи вторинною. Безоплатна первинна правова допомога – це вид державної гарантії, що полягає в інформуванні особи про її права й свободи, порядок їх реалізації, відновлення в разі їх порушення та порядок оскарження рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб. Вона включає такі види правових послуг:

1) надання правової інформації;

2) надання консультацій і роз'яснень із правових питань;

3) складення заяв, скарг та інших документів правового характеру (крім документів процесуального характеру);

4) надання допомоги в забезпеченні доступу особи до вторинної правової допомоги й медіації [5].

Безоплатна вторинна правова допомога – це вид державної гарантії, що полягає в створенні рівних можливостей для доступу осіб до правосуддя. Вона включає такі види правових послуг:

1) захист;

2) здійснення представництва інтересів осіб, які мають право на безоплатну вторинну правову допомогу, у судах, інших державних органах, органах місцевого самоврядування, перед іншими особами;

3) складення документів процесуального характеру.

Суб'єктами надання безоплатної первинної правової допомоги в Україні є органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, фізичні та юридичні особи приватного права, спеціалізовані установи.

Натомість вторинну безоплатну правову допомогу в Україні можуть надавати центри з надання безоплатної вторинної правової допомоги та адвокати, включені до Реєстру адвокатів, які надають безоплатну вторинну правову допомогу [5].

Зазначені норми права конкретизують закріплену в частині 1 статті 56 ЦПК України юридичну норму, що правову допомогу в цивільному процесі може надавати особа, яка є фахівцем у галузі права та за законом має право на надання правової допомоги [3]. Водночас, беручи до уваги те, що участь у цивільному процесі є видом послуг безоплатної вторинної допомоги, нас найбільше цікавтимуть суб'єкти надання вторинної правової допомоги, а також їхні права, обов'язки й відповідальність.

Насамперед розглянемо центри з надання безоплатної вторинної правової допомоги. Згідно зі статтею 16 Закону України «Про безоплатну правову допомогу» Міністерство юстиції України утворює регіональні (республіканський (Автономної Республіки Крим), обласні, Київський і Севастопольський міські) та місцеві (районні, міжрайонні, міські, міськрайонні, міжрайонні й районні в містах) центри з надання безоплатної вторинної правової допомоги. Вони є територіальними відділеннями Координаційного центру з надання правової допомоги та утворюються з урахуванням потреб відповідної адміністративно-територіальної одиниці й забезпечення доступу осіб до безоплатної вторинної правової допомоги. Центри з надання безоплатної вторинної правової допомоги характеризуються такими ознаками:

а) є неприбутковими організаціями;

б) користуються правами юридичної особи;

в) мають власні бланки, печатку зі своїм найменуванням;

г) фінансуються з Державного бюджету України, інших не заборонених законодавством джерел;

г) забезпечують надання всіх видів правових послуг, передбачених частиною 2 статті 13 Закону України «Про безоплатну правову допомогу».

Їхні повноваження й порядок діяльності встановлюються Положенням про центри з надання безоплатної вторинної правової допомоги, що затверджується Міністерством юстиції України. Під час виконання функцій із надання безоплатної вторинної правової допомоги центри з надання безоплатної вторинної правової допомоги взаємодіють із судами, органами прокуратури та іншими правоохоронними органами, органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування. Діяльність центру з надання безоплатної вторинної правової допомоги поширюється на територію відповідної адміністративно-територіальної одиниці. Водночас варто зауважити, що після прийняття рішення про надання безоплатної вторинної правової допомоги центр із надання безоплатної вторинної правової допомоги призначає адвоката, який надає безоплатну вторинну правову допомогу на постійній основі за контрактом, або залучає такого адвоката за договором. При цьому основною вимогою в такому разі є внесення адвоката до Реєстру адвокатів, які надають безоплатну вторинну правову допомогу [5]. Тобто фактично безоплатну вторинну правову допомогу надають адвокати, внесені до Реєстру адвокатів, які надають безоплатну вторинну правову допомогу.

Частиною 1 статті 6 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» встановлено, що адвокатом може бути фізична особа, яка має повну вищу юридичну освіту, володіє державною мовою, має стаж роботи в галузі права не менше 2 років, склала кваліфікаційний іспит, пройшла стажування (крім випадків, встановлених Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність»), склала присягу адвоката України та отримала свідоцтво про право на заняття адвокатською діяльністю. Адвокати наділяються професійними правами й обов'язками, передбаченими статтями 20 і 21 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» [6], статтями 25 і 26 Закону України «Про безоплатну правову допомогу» [5], частиною 2 статті 56 ЦПК України та нормами інших законів України.

Нас цікавлять лише права й обов'язки особи, яка надає правову допомогу, у цивільному процесі. Вони зазначені в частині 2 статті 56 ЦПК України та включають такі повноваження:

- 1) знайомитись із матеріалами справи;
- 2) робити з них витяги;
- 3) знімати копії долучених до справи документів;
- 4) бути присутнім у судовому засіданні.

Як бачимо, цей перелік є вичерпним і не передбачає обов'язки й відповідальність особи, яка надає правову допомогу. На цьому також наголосив Верховний Суд України, зазначивши: «Особа, яка надає правову допомогу, не є особою, яка бере участь у справі, а належить до інших учасників цивільного процесу, тому вона не може замінювати в процесі особу, якій надає правову допомогу, і бути її представником та в ході розгляду справи має лише ті права, які зазначені в частині 2 статті 56 ЦПК України» [7]. Тому особа, яка надає правову допомогу, у цивільному процесі не може надавати весь спектр юридичних послуг, передбачених законодавством України.

Водночас, на нашу думку, на таких осіб усе-таки покладено певні цивільно-процесуальні обов'язки. Зокрема, вони повинні дотримуватись порядку під час судового засідання, на якому вони присутні, поважати суд тощо.

Крім того, деякі науковці (наприклад, В.М. Кравчук) вважають, що обсяг прав особи, яка надає правову допомогу, у цивільному процесі необхідно доповнити правом «подавати клопотання, подавати докази, подавати усні й письмові пояснення, ставити питання іншим особам, які беруть участь у справі, тощо» [8, с. 82]. Ми згодні із цією думкою, оскільки процесуальний статус особи, яка надає правову допомогу, не сприяє наданню ефективної правової допомоги, адже права цього учасника є обмеженими порівняно з правами представника; натомість особа, яка надає правову допомогу, не має права брати активну участь у судових засіданнях, тому її правова допомога має позасудовий характер [8, с. 82].

Отже, права особи, яка надає правову допомогу, варто розширити хоча б тими, які запропоновано науковцями, інакше сенсу в такому учаснику цивільного процесу майже немає.

Водночас, незважаючи на наведене, особи, які надають правову допомогу, наділяються професійними правами й обов'язками, пов'язаними з їх участю в цивільному процесі. Вони повинні сприяти участі цих осіб у цивільному процесі та ефективному надан-

ню правової допомоги. Зокрема, відповідно до пунктів 4–8 частини 1 статті 25 Закону України «Про безоплатну правову допомогу» до цих прав належать такі:

1) запитувати й отримувати документи та інші матеріали або їх копії, необхідні у зв'язку з наданням безоплатної вторинної правової допомоги в судах, інших державних органах, органах місцевого самоврядування, перед іншими особами;

2) збирати відомості з метою використання їх під час захисту прав і законних інтересів осіб, які мають право на отримання безоплатної вторинної правової допомоги;

3) ознайомлюватись в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах та організаціях із необхідними для забезпечення ефективного правового захисту документами, крім тих, що є державною таємницею;

4) інформувати центр із надання безоплатної вторинної правової допомоги про настання обставин, що передбачають припинення надання безоплатної вторинної правової допомоги у випадках, передбачених частиною 1 статті 23 Закону України «Про безоплатну правову допомогу»;

5) право на належну оплату діяльності з надання безоплатної вторинної правової допомоги тощо [5].

Водночас адвокат, який надає безоплатну вторинну правову допомогу, має такі обов'язки:

1) неухильно дотримуватись вимог Конституції України, Закону України «Про безоплатну правову допомогу», міжнародних договорів України, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України, та інших нормативно-правових актів;

2) надавати якісно й у необхідному обсязі безоплатну вторинну правову допомогу;

3) приймати до провадження справи осіб, які потребують безоплатної вторинної правової допомоги, відповідно до договорів, укладених із центром із надання безоплатної вторинної правової допомоги;

4) не розголошувати конфіденційну інформацію про особу, що стала відомою у зв'язку з наданням безоплатної вторинної правової допомоги [5].

Особа, яка має право на надання правової допомоги, допускається ухвалою суду за заявою особи, яка бере участь у справі.

Водночас, незважаючи на вказане, викликає занепокоєння визначення іншого фахівця в галузі права, який також може надавати правову допомогу в цивільному

процесі. На жаль, немає ні його законодавчої дефініції, ні визначення, сформованого в рішеннях Конституційного Суду України чи постановках вищих судових інстанцій. Тому в юридичній літературі тривають дискусії щодо змісту поняття «фахівець у галузі права» [9, с. 51].

Висновки

Таким чином, у зв'язку з розвитком правовідносин та поглибленням їх правового регулювання надання правової допомоги є елементом забезпечення ефективної доступності осіб до правосуддя.

Список використаних джерел

1. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР (зі змінами й доповненнями) // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.

2. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Солдатова Геннадія Івановича щодо офіційного тлумачення положень статті 59 Конституції України, статті 44 Кримінально-процесуального кодексу України, статей 268, 271 Кодексу України про адміністративні правопорушення (справа про право вільного вибору захисника) від 16 листопада 2000 р. № 1-17/2000 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/v013p710-00/conv/print1453992627844602>.

3. Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18 березня 2004 р. № 1618-IV (зі змінами й доповненнями) // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 40–42. – Ст. 492.

4. Про соціальні послуги : Закон України від 19 червня 2003 р. № 966-IV (зі змінами й доповненнями) // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 45. – Ст. 358.

5. Про безоплатну правову допомогу : Закон України від 2 червня 2011 р. № 3460-VI (зі змінами й доповненнями) // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 51. – Ст. 57.

6. Про адвокатуру та адвокатську діяльність : Закон України від 5 липня 2012 р. № 5076-VI (зі змінами й доповненнями) // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – № 27. – Ст. 282.

7. Про застосування норм цивільного процесуального законодавства при розгляді справ у суді першої інстанції : Постанова Верховного Суду України від 12 червня 2009 р. № 2 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-09>.

8. Кравчук В.М. Науково-практичний коментар до Цивільного процесуального кодексу України / В.М. Кравчук, О.І. Угриновська. – 2-ге вид., перероб. і доп. – Х. : Фактор, 2010. – 800 с.

9. Мельник Я.Я. Виконання цивільних процесуальних обов'язків особами, які надають правову допомогу / Я.Я. Мельник // Університетські наукові записки. – 2010. – № 1(33). – С. 47–53.

Рассматриваются институт предоставления правовой помощи и особенности его действия в гражданском судопроизводстве Украины. Приводится характеристика субъектов предоставления правовой помощи, раскрывается их гражданско-процессуальный статус, место среди других участников гражданского процесса. Определяется их роль в обеспечении выполнения задач гражданского судопроизводства, его эффективности и доступности.

Ключевые слова: гражданский процесс, правосудие, гражданские дела, правовая помощь, адвокат, представитель, гражданско-процессуальный статус.

We consider the institution of legal aid and especially its action in civil proceedings Ukraine. An characteristic of legal assistance, revealed their civil procedural status, among other participants of civil process. Determine their role in the tasks of civil proceedings, efficiency and accessibility.

Key words: civil litigation, justice, civil cases, legal aid, lawyer, representative, civil procedural status.

